

Μνήμων

Τόμ. 30 (2009)

Οριοθετώντας το ελληνικό έθνος: προϋποθέσεις και δυνατότητες συμμετοχής Αλβανών σε ελληνικά δίκτυα και θεσμούς της Αιγύπτου (τέλη 1900ου – αρχές 20ού αιώνα)

ΜΑΡΙΟΣ ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.47](https://doi.org/10.12681/mnimon.47)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ Μ. (2011). Οριοθετώντας το ελληνικό έθνος: προϋποθέσεις και δυνατότητες συμμετοχής Αλβανών σε ελληνικά δίκτυα και θεσμούς της Αιγύπτου (τέλη 1900ου – αρχές 20ού αιώνα). *Μνήμων*, 30, 213–232. <https://doi.org/10.12681/mnimon.47>

ΜΑΡΙΟΣ ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΟΡΙΟΘΕΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΘΝΟΣ
ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΑΛΒΑΝΩΝ
ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ
(ΓΕΛΗ 19ου – ΑΡΧΕΣ 20ου ΑΙΩΝΑ)

Τα όρια του ελληνικού έθνους

Η έννοια του έθνους, όπως χρησιμοποιείται όλο και συχνότερα στο «μακρύ 19ο αιώνα», περικλείει μίαν αντίληψη αποκλειστικότητας: κάθε μέλος του έθνους δεν μπορεί παρά να είναι μέλος αποκλειστικά ενός έθνους, δηλαδή μιας ομάδας ανθρώπων με την πεποίθηση για ένα κοινό παρελθόν ή και φυλετική καταγωγή, που μοιράζεται ορισμένα πολιτισμικά στοιχεία και την υποχρέωση απόλυτης προτεραιότητας στο έθνος, ως πηγή πολιτικής νομιμοφροσύνης. Ο τρόπος με τον οποίο το έθνος νοείται και οριοθετείται από διάφορα μέλη του, όπως και οι πολιτικές επιλογές που η νομιμοφροσύνη στο έθνος και στα σχέδια που γίνονται στο όνομά του απαιτεί, συνιστούν αντικείμενο συνεχούς διαπραγμάτευσης σε διαφορετικές συγκυρίες. Όσο για τον –κυρίαρχο, όσον αφορά το δεύτερο μισό του 19ου και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα– πολιτικό στόχο της ταύτισης έθνους και κράτους, δεν προϋπέθετε μόνο την ενσωμάτωση πληθυσμών που κατοικούσαν έξω από τα όρια του «έθνους-κράτους», αφού και μέσα στα όρια αυτού υπήρχαν πληθυσμιακές ομάδες που απέκλιναν από την προβαλλόμενη ομοιογένειά του. Η αλβανική, για παράδειγμα, αναφέρεται ακόμα και το 1885 ως μια από τις «πολλαχού της Ελλάδος εν χρήσει» γλώσσες,¹ αν και οι πληροφορίες για το ακριβές μέγεθος ενός αλβανικού πληθυσμού και την έκταση της χρήσης της ελληνικής γλώσσας διαφέρουν. Υπήρχε η εκτίμηση ότι οι κάτοικοι στα αλβανικά χωριά πέριξ των Αθηνών δεν είχαν μάθει να μιλούν ελληνικά ούτε μετά από 50 χρόνια ύπαρξης ενός ελληνικού κράτους,² ενώ ο αρκετά ενήμερος

1. Παρατίθεται στο: Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1988, σ. 116.

2. Ε[Thimi] Μήτκου, *Αλβανική μέλισσα (Βηλιέττα Σςκωπηταρε). Σύνγραμμα Αλβανο-ελληνικόν*, Αλεξάνδρεια 1878, σ. 8΄.

—αν και ευρισκόμενος στην Αίγυπτο από το 1851— γιατρός και λόγιος Τάσος Νερούτσος³ υπολόγιζε πως, ενώ το 1833 260.000 άνθρωποι μιλούσαν αλβανικά στην Ελλάδα, το 1879 είχαν απομείνει μόνο 58.000, λόγω του σταδιακού εξελληνισμού που λάμβανε χώρα.⁴ Κάποιες —με σαφή πολιτική στράτευση— εκτιμήσεις έκαναν λόγο ακόμα και για 400.000 Αλβανούς στην Ελλάδα των αρχών του 20ου αιώνα,⁵ ενώ σημαντικός αριθμός Αλβανών κατοικούσε και σε διάφορα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα στα διεκδικούμενα από την Ελλάδα εδάφη της οθωμανικής Μακεδονίας.

Ο φόβος για επικράτηση του (πανσλαβισμού) καθώς και οι ανακατατάξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ευνόησαν, ιδιαίτερα σε συγκεκριμένες συγκυρίες του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα, διάφορα σενάρια συνεργασίας Ελλήνων και Αλβανών. Η αποτυχία αυτών των σχεδίων εξηγήθηκε από τους Έλληνες της εποχής κυρίως με την εμπλοκή τρίτων δυνάμεων,⁶ ερμηνεία που εμφανιζόταν στη σχετική βιβλιογραφία ακόμα και αρκετά αργότερα,⁷ παρόλο που άρχισε πλέον να αποδίδεται σημασία και στον τρόπο πρόσληψης των Αλβανών από τους Έλληνες.⁸ Στο άρθρο που ακολουθεί δόθηκε έμφαση στις προϋποθέσεις και τους

3. Ο ίδιος αναφέρει πως ήταν αλβανόφωνος από την πλευρά της Αθηναίας μητέρας του: Helga Neroutsos-Hartinger, «Der Briefwechsel zwischen Tassos Neroutsos Bey und Gustav Meyer. Ein Beitrag zur Geschichte der Albanologie», *Südost-Forschungen* 51 (1992) 126.

4. Στο ίδιο, σ. 130-131.

5. Federal Writers' Project, *The Albanian Struggle in the Old World and New*, Βοστώνη 1939, σ. 12.

6. Για τις ερμηνείες αυτές: Έλλη Σκοπετέα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του εικοστού αιώνα», Χρήστος Χατζημωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Οι Αποσχές, 1900-1922*, τ. Α/2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2002, σ. 22 και Βασίλης Κ. Γούναρης, «Σύνοικοι, θυρωροί και φιλοξενούμενοι: διερευνώντας τη “μεθόριο” του ελληνικού και του αλβανικού έθνους κατά τον 19ο αιώνα», Παντελής Βουτουρής, Γιώργος Γεωργής (επιμ.), *Ο ελληνισμός στον 19ο αιώνα. Ιδεολογικές και αισθητικές αναζητήσεις*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2006, σ. 47-48.

7. Ελευθερία Ι. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Ανδραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα*, Ιωάννινα, ΙΜΙΑΧ, 1978. Ακόμα και στα συμπεράσματα μιας πιο πρόσφατης διδακτορικής διατριβής, η οποία ασχολείται με την αποτυχία των σχεδίων ελληνοαλβανικής συνεργασίας, αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στις αντιδράσεις τρίτων δυνάμεων, έστω κι αν στη συνέχεια γίνεται αναφορά και στη διαφοροποίηση των όρων με τους οποίους θα πραγματοποιούνταν τα σχέδια. Η διαφοροποίηση αυτή εξηγούνταν κυρίως από τις διαιρέσεις που υπήρχαν στην κοινωνία των Αλβανών και τις ευρύτερες ομάδες που επεδίωκαν την προσέγγιση: Ηλιάς Γ. Σκουλίδας, *Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών κατά το 19ο αιώνα: πολιτικές επιδιώξεις και θεωρήσεις (1875-1897)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2001, ειδικά σ. 275-276.

8. Βασίλης Κ. Γούναρης, *ό.π.*, σ. 38-54. Σύμφωνα με τον Γούναρη, η πρόσληψη των Αλβανών από τους Έλληνες εξελίχθηκε από την πίστη στη δυνατότητα αφομοίωσής τους

όρους συμμετοχής των Αλβανών σε διάφορα ελληνικά δίκτυα και θεσμούς, ενώ η διερεύνηση αφορούσε όσα συνέβαιναν όχι μόνο στην Ελλάδα ή στην οθωμανική Μακεδονία αλλά και –κυρίως– στην Αίγυπτο,⁹ έναν από τους σημαντικότερους μεταναστευτικούς προορισμούς Ελλήνων και Αλβανών στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Αν και η εμπλοκή της Ελλάδας σε θέματα των μεταναστών στην Αίγυπτο δεν ήταν καθόλου ασήμαντη, υπήρχε μια μεγάλη κινητικότητα ανθρώπων και ιδεών ανάμεσα στην Ελλάδα, στην οθωμανική Μακεδονία και στην Αίγυπτο, κινητικότητα που δεν είχε όμως ως φορά μόνο αυτήν από κάποιο «εθνικό κέντρο» προς τους «έξω Έλληνες». Εξάλλου, όπως έχει εύστοχα σημειωθεί με άλλη αφορμή, οι κόσμοι της Ελλάδας και των «έξω Ελλήνων» κάθε άλλο παρά ορατά και αδιαπέραστα στεγανά είχαν στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα.¹⁰ Για ζητήματα όπως η διαδικασία προσδιορισμού και οριοθέτησης του έθνους στη συγκεκριμένη περίοδο, η εστίαση και πέρα από τα –πραγματικά ή επιδιωκόμενα– όρια του «έθνους-κράτους», σε μέρη όπου ζούσαν, δρούσαν και είχαν να διαχειριστούν ζητήματα σημαντικοί σε αριθμό και επιρροή πληθυσμοί μεταναστών μπορεί να εμπλουτίσει ουσιαστικά την έρευνα αναφορικά με τους στόχους διαφόρων ελληνικών πολιτικών σχεδίων, τους διαφορετικούς χειρισμούς και τις δυσκολίες και περιορισμούς που έπρεπε να αντιμετωπιστούν.

Προϋποθέσεις μιας ελληνοαλβανικής ενότητας

Η εικόνα που αποκομίζει κανείς από αρκετές ελληνικές πηγές όσον αφορά την Αίγυπτο στο δεύτερο μισό του 19ου ως και τις αρχές του 20ου αιώνα είναι αυτή μιας αρμονικής συνύπαρξης, αν όχι και ταύτισης, των εκεί εγκατεστημένων Ελλήνων και Αλβανών. Ο δημοσιογράφος Γεώργιος Παρασκευόπουλος διέκρινε τα «ελληνικά αισθήματα» των «Αλβανομακεδόνων», τεκμηριώνοντας την άποψή του μέσα από την περιγραφόμενη ως ομόφωνη συνεργασία τους με τους Έλληνες για τη διατήρηση μιας κοινής κοινότητας στο Σίμπιν-ελ-Κομ και στο Βένι-Σου-έφ.¹¹ Ο δικηγόρος, δημοσιογράφος και μέλος του διοικητικού συμβουλίου της *Εθνικής Εταιρείας* Ιωάννης Λαμπρίδης, περιερχόμενος και αυτός την Αίγυπτο στα τέλη του 19ου αιώνα, έκανε λόγο για «δύο αδελφά φύλα», διαπίστωνε με

προς έναν αυξανόμενο αρνητικό λόγο, όσο εξελισσόταν η ελληνική κοινωνία και η εθνική ιδεολογία.

9. Το άρθρο προέκυψε μέσα από ερωτήματα και ευρήματα της έρευνας που βρίσκεται σε εξέλιξη από το 2007, με θέμα τους Έλληνες στην αποικιακή Αίγυπτο. Η έρευνα, η οποία εκπονείται στο πλαίσιο διδακτορικής διατριβής στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, υποστηρίζεται από το 2008 με υποτροφία από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών.

10. Έλλη Σκοπετά, «Οι Έλληνες ...», *ό.π.*, σ. 30.

11. Γ[εωργίου] Π. Παρασκευόπουλου, *Η Μεγάλη Ελλάς. Ανά την Ρωσσίαν, Ρουμανίαν, Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Μανροβούνιον, Τουρκίαν, Σάμον, Κρήτην, Κύπρον, Αίγυπτον και Παλαιστίνην*, Αθήνα 1899, σ. 428 και 452.

αισιοδοξία ότι Έλληνες και Αλβανοί ήταν «εξ ίσου αδελφοί, ως είναι ο Μακεδών προς τον Θεσσαλόν και ούτος προς τον Θράκα», θεωρούσε παιδικές τις έριδες «του τι είμαι εγώ και του τι είσαι εσύ» και εκτιμούσε ότι «Νησιώτης ή Μικρασιάτης, Πελοποννήσιος ή Θραξ, Μακεδών ή Θεσσαλός, Ηπειρώτης ή Αλβανός, όλοι ούτοι συναντώμενοι εκεί [στην Αίγυπτο] λησμονούσι τας κατ' ιδίαν γενετείρας προ της μιας και κοινής πατρίδος». ¹² Οι απόψεις του δραστήριου πρόεδρου της Εταιρείας *Ο Ελληνισμός* Νεοκλή Καζάξη για τη δυνατότητα σύμπληξης ενός ισχυρού, δυαδικού κράτους ¹³ ήταν γνωστές και στην Αίγυπτο, όπως και η προσέγγιση –ήδη από τον Παπαρρηγόπουλο– των Αλβανών ως μιας φυλής του ελληνικού έθνους. ¹⁴ Το 1883, ένας επιστολογράφος σε εφημερίδα του Κάιρου αναφερόταν στα κοινά συμφέροντα, αλλά και στην κοινή καταγωγή Ελλήνων και Αλβανών. ¹⁵ ο συντάκτης της αλεξανδρινής *Ομόνοιας* αναφερόταν το 1894 στους Αλβανούς ως «ομογενείς», ¹⁶ ένας ανώνυμος επιστολογράφος λίγες μέρες αργότερα τους χαρακτήριζε «αδελφούς» και «ομαίμονες», ¹⁷ ενώ ένα σχόλιο στην αλεξανδρινή *Μεταρρύθμιση* αποκαλούσε τους Έλληνες και τους Αλβανούς «δύο ομαίμονας αδελφάς φυλάς». ¹⁸ Ήταν όμως τόσο αρμονική η συνεργασία Ελλήνων και Αλβανών στην Αίγυπτο ή οι εντυπώσεις αυτές απηχούσαν περισσότερο προσδοκίες, τις οποίες θα έπρεπε να νομιμοποιήσει επιπλέον η αντίληψη μιας φυλετικής συγγένειας; Είχαν πράγματι λησμονήσει όλοι –μάλιστα και οι Αλβανοί– «τας κατ' ιδίαν γενετείρας» προς όφελος της «μιας και κοινής [= ελληνικής] πατρίδος» με την εγκατάστασή τους στην Αίγυπτο;

Ενώ επιχειρήματα, όπως αυτό της κοινής φυλετικής καταγωγής, μπορούσαν να διευκολύνουν μια αισιόδοξη για τα ελληνικά πολιτικά σχέδια της εποχής προσέγγιση των Αλβανών, υπήρχαν και ζητήματα που μια τέτοια προοπτική θα δυσκολευόταν περισσότερο να αντιμετωπίσει. Δεδομένου του πολιτικού ρόλου που είχε η θρησκευτική διαφοροποίηση εκείνη την εποχή, το γεγονός ότι σημαντικό τμήμα των Αλβανών ήταν μουσουλμάνοι θα μπορούσε να δυσχεράνει την επιδίωξη ταύτισης των «αδελφών φυλών». Αν και αναφέρονται περιπτώ-

12. Ι[ωάννου] Λαμπρίδου, *Ο εν Αιγύπτω σύγχρονος Ελληνισμός. Μελέτη Πολιτική*, Αθήνα 1904, σ. 71-72, 136-137.

13. Ν[εοκλή] Καζάξη, *Ελληνοαλβανική συνεννόησης. Το αλβανικό ζήτημα εν σχέσει προς το Ελληνικόν Έθνος*, [ανατύπωση της έκδοσης του 1907], Αθήνα, Πελασγός, 2003. Στο βιβλίο αυτό συμπεριλαμβάνονταν κείμενα του Καζάξη σχετικά με την «ελληνοαλβανική συνεννόηση», χρονολογούμενα ήδη από το 1878.

14. Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» ...*, ό.π., σ. 187-189 και Βασίλης Κ. Γούναρης, ό.π., σ. 41.

15. Κάιρον, 22 Οκτωβρίου 1883. Την επιστολή υπογράφει κάποιος «Άδμητος», ο οποίος συστήνεται ως έμπορος «στην Αλβανία και πολλαχού των ελληνικών χωρών».

16. *Ομόνοια* (Αλεξάνδρειας), 5/17 Ιανουαρίου 1894.

17. *Ομόνοια*, 11/23 Ιανουαρίου 1894.

18. *Μεταρρύθμιση* (Αλεξάνδρειας), 2/14 Φεβρουαρίου 1894.

σεις Αλβανών που υποστήριζαν πως οι Αλβανοί και οι Έλληνες, ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους, «έν είναι»,¹⁹ είναι γνωστοί και οι φόβοι διαφόρων –ειδικά μουσουλμάνων– Αλβανών για τη θέση που αυτοί θα είχαν σε ένα ελληνικό κράτος,²⁰ φόβοι που θα έπρεπε να καταπραϊνθούν ώστε να επιτευχθεί κάποια ελληνο-αλβανική ενότητα. Ο Ηπειρώτης λόγιος Θωμάς Πασχίδης εξέφραζε την ελπίδα της συνεργασίας των «αυτοχθόνων», «αδελφών λαών της Ανατολής», στους οποίους ενέτασσε ακόμα και τους «Μουσουλμάνους και Τουρκαλβανούς Έλληνας, κατοίκους της Ελληνικής Ηπειροθετταλίας», έναντι του κινδύνου των «βορείων λαών».²¹ Άλλωστε, αν και ο Πασχίδης αποδεχόταν τη θεωρία της κοινής, πελασγικής καταγωγής, προέτασσε τα πολιτικά και αστικά δικαιώματα, στο όνομα των οποίων ο «γνήσιος Έλληνας» θα σεβόταν, σύμφωνα με την προσδοκία του Πασχίδη, τα ήθη, τα έθιμα και τη διάλεκτο των Αλβανών, ανεξαρτήτως θρησκείας.²² Η άποψη, ότι οι μουσουλμάνοι Αλβανοί αντιλαμβάνονταν τα κοινά συμφέροντα με τους Έλληνες όσο και οι ορθόδοξοι Αλβανοί, κυκλοφορούσε και στην Αίγυπτο,²³ όπου υποστηριζόταν ακόμα και ένα ανάλογο των «κρυπτοχριστιανών» επιχείρημα: η *Ηπειρωτική Αδελφότητα Αιγύπτου*²⁴ βράβευσε, κατόπιν σχετικού διαγωνισμού, ένα βιβλίο του Κωνσταντίνου Μεκίου για την ιστορία της Ηπείρου, στο οποίο αναφερόταν ότι οι μουσουλμάνοι Αλβανοί αναγκάστηκαν από δυσχερείς περιστάσεις να αλλάξουν θρησκεία, ενώ «κατ' ουσίαν μένουσιν αναλλοίωτοι τηρούντες ευλαβώς τας αναμνήσεις των πατρίων».²⁵ Με μια τέτοια διευκρίνιση να προστίθεται ως επιχείρημα στην κοινή φυλετική καταγωγή και να υπονοεί συγκεκριμένες πολιτικές συνεπαγωγές, οι

19. Στέφανου Μπέτη, «Ηπειρωτικές Αδελφότητες και Σύλλογοι της Τουρκοκρατίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 26 (1984) 278. Αυτός, στον οποίο αποδίδεται η συγκεκριμένη ρήση, είναι ο Ισμαήλ Χακή Βέης, ο οποίος περιγράφεται ως αντιπρόσωπος των Αλβανών στην Αθήνα. Αργότερα θα βρεθεί και αυτός στην Αίγυπτο: Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1967, σ. 153.

20. Stavro Skendi, *ό.π.*, σ. 85-86.

21. Θ[ωμά] Α. Πασχίδου, *Οι ανατολικοί λαοί ως προς τον Ελληνισμόν. Ήτοι οι Ισραηλίται, οι Αρμένιοι, οι Μουσουλμάνοι εν τω Ελληνισμώ*, Αθήνα 1880, ειδικά σ. 46-47.

22. Θ[ωμά] Α. Πασχίδου, *Οι Αλβανοί και το μέλλον αυτών εν τω Ελληνισμώ. Μετά παραρτήματος περί των Ελληνοβλάχων και Βουλγάρων*, Αθήνα 1879, σ. 7.

23. *Κάϊρον*, 22 Οκτωβρίου 1883. Ανάλογες προσδοκίες εξέφραζαν και διάφορα άλλα δημοσιεύματα του τύπου της εποχής, από την *Αλήθεια* μέχρι και την *Κλειώ* της Τεργεστής: Ηλίας Γ. Σκουλίδας, *ό.π.*, σ. 194.

24. Ίδρυθείσα το 1904, η *Αδελφότητα* δεχόταν ως τακτικά μέλη της τους Ηπειρώτες ή τους καταγόμενους από την Ήπειρο κατοίκους της Αιγύπτου «ανεξαρτήτως θρησκείας και γλώσσας»: *Κανονισμός της Ηπειρωτικής Αδελφότητας Αιγύπτου εν Καϊρω*, Κάϊρο 1904, άρθρο 5.

25. Κωνσταντίνου Μ. Μεκίου, *Ιστορία της Ηπείρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς. Μετά παραρτήματος περί Αλβανών και Βλαχοφόνων Ελλήνων*, Κάϊρο 1909, σ. ε' (παραρτήματος).

Αλβανοί μουσουλμάνοι θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτοί ακόμα και από όσους Έλληνες δε θεωρούσαν επαρκή κριτήριο τα κοινά συμφέροντα. Υπήρχαν ωστόσο και Έλληνες οι οποίοι δεν μπορούσαν να αντιληφθούν τους Αλβανούς μουσουλμάνους ως θύματα εξαναγκασμού, αλλά μάλλον ως μια σπείρα τυχοδιωκτών, οι πλείστοι εκ των οποίων ασπάστηκαν τη μουσουλμανική θρησκεία εξαιτίας των υλικών συμφερόντων, προς τα οποία «πάντοτε είχαν ιδιαιτέραν κλίσιν»,²⁶ αντίληψη που προέκυπτε μέσα από την ελληνική ειδησεογραφία των αρχών του 20ού αιώνα και το συνήθη τρόπο παρουσίασης των Αλβανών, ενίσχυε όμως παράλληλα τους αλβανικούς φόβους.

Η γλώσσα ήταν ένα ακόμα ζήτημα που έπρεπε να διαχειριστούν τα ελληνικά πολιτικά σχέδια της εποχής.²⁷ Σύμφωνα με έναν υπολογισμό του 1877, στην Κορυτσά, τόπο προέλευσης πολλών Αλβανών της Αιγύπτου, οι 9.000 από τις 12.000 των κατοίκων της χρησιμοποιούσαν ελληνικά όταν έγραφαν,²⁸ ενώ και ο Μέκιος ανέφερε στο προαναφερθέν βιβλίο του ότι, πέρα από τους μορφωμένους, που ανεξαιρέτως ήταν κάτοχοι «της Ελληνικής γλώσσης και παιδείας», ακόμα και οι αγράμματοι Αλβανοί μιλούσαν ελληνικά, παραμένοντας πιστοί σε «πάσα Ελληνική ιδέα».²⁹ Όσον αφορά τους Αλβανούς στην Αίγυπτο, ο Γεώργιος Τυπάλδος εκτιμούσε στα μέσα του 19ου αιώνα ότι, πέρα από τους «καθ' εαυτό Έλληνες» υπήρχαν στο Κάιρο «έως χίλιοι Αλβανοί ορθόδοξοι, ων οι πλείστοι ομιλούσι την Ελληνικήν γλώσσαν, πάντες δ' εγκαυχώνται επί Ελληνισμόν».³⁰ Ο βουλευτής Λουκάς Μπέλλος, οι απόψεις του οποίου για τους Αλβανούς, όπως εκτίθενταν στην αθηναϊκή εφημερίδα *Ακρόπολη*, αναδημοσιεύονταν τακτικά και από την αλεξανδρινή *Ομόνοια*, προχωρούσε ακόμα περισσότερο, δεχόμενος ότι οι Αλβανοί ήταν «γνήσιοι» Έλληνες, απλά «χρώνται κατ' οίκον ιδία διαλέκτω».³¹ Αν η γνώση της ελληνικής γλώσσας από τους Αλβανούς συνεπαγόταν για τον Τυπάλδο ή τον Μέκιο συναισθηματική ή και πολιτική συμπίεση με τους Έλληνες, η απόδοση σε ένα γλωσσικό σύστημα του χαρακτηρισμού «αδιά-

26. Βλέπε τα σχετικά σχόλια του «Πύρρου»: *Σύνδεσμος* (Πορτ-Σαΐδ), 1/14 Ιουλίου 1903.

27. Για την προσπάθεια διαχείρισης της γλωσσικής διαφοράς από τα ελληνικά πολιτικά σχέδια της εποχής, με την αναγνώριση της ύπαρξης και «μη-ελληνοφώνων Ελλήνων» και τις συνακόλουθες αντιφάσεις: Haris Exertzoglou, «Shifting boundaries: language, community and the “non-Greek-speaking Greeks”», *Historein* 1 (1999) ειδικά σ. 85.

28. Παρατίθεται στο: Ηλίας Γ. Σκουλίδας, *ό.π.*, σ. 81.

29. Κωνσταντίνου Μ. Μεκίου, *ό.π.*, σ. ε'ζ' (παραρτήματος).

30. Γεωργίου Κ. Τυπάλδου (υιού), *Ανατολικάί Επιστολαί, Σμύρνη, Αίγυπτος, Παλαιστίνη, Αθήνα* 1859, σ. 35.

31. Παρατίθεται στο: Βασίλης Κ. Γούναρης, *ό.π.*, σ. 40. Να σημειωθεί ότι και ο σύνδεσμος «Οι Αδελφοί Αλβανοί», που εμφανίστηκε στην Αθήνα της δεκαετίας του 1880, διαχώριζε σε Αλβανούς και «Αλβανοφώνους», κάτι που ίσως υποδήλωνε την αποδοχή της ύπαρξης αλβανοφώνων με ελληνική συνείδηση: Ηλίας Γ. Σκουλίδας, *ό.π.*, σ. 213.

λεκτος) είχε ακόμα πιο ξεκάθαρη πολιτική σημασία, αφού έτσι δεν αποκλειόταν η συμπερίληψη μιας γλωσσικά διακριτής ομάδας στην κοινότητα του έθνους, ως «γνήσιου» μάλιστα, σύμφωνα με τον Μπέλλο, μέλους της. Ο πρόεδρος της *Ελληνικής Κοινότητας* στο Βένι-Σουέφ Οικονόμου υπονοούσε μάλιστα ότι Έλληνες είναι, μεταξύ άλλων κριτηρίων, όσοι είχαν «ως γραπτήν γλώσσαν την Ελληνικήν»,³² μια διευκρίνιση που επέτρεπε και σε Αλβανούς να συμμετέχουν σε ελληνικούς θεσμούς στην Αίγυπτο, ακόμα και αν δεν είχαν τα ελληνικά ως μητρική τους γλώσσα.

Από την πλευρά των Αλβανών, ακόμα και των «ελληνιζόντων», σύμφωνα με τη διάκριση της εποχής σε «ελληνίζοντες» και «αλβανίζοντες», η αλβανική γλώσσα δεν υποβιβάζόταν σε διάλεκτο ούτε καν όταν αναγνωριζόταν η αναγκαιότητα και της ελληνικής παιδείας. Ο Μήτκου, ένας Κορυτσαίος που διεπόταν από τις ιδέες ελληνοαλβανικής συνεργασίας που ευνοούσε η συγχυρία του «σλαβικού κινδύνου»,³³ υποστήριζε πως μεταξύ «ολιγίστων» Αλβανών, εκείνων που «μετέχουσι παιδείας τινος», ήταν δυνατό να εισχωρήσει ο ελληνικός πολιτισμός, θεωρούσε όμως πως «αι ελληνικάί ιδέαι» δε θα μπορούσαν να μεταδοθούν στον υπόλοιπο αλβανικό πληθυσμό, παρά μόνο «δια της χρήσεως της καθομιλουμένης αυτών αλβανικής γλώσσης». Ο Μήτκου επισήμανε ακόμα ότι αν οι Αλβανοί εγκαταλείπονταν στην αμάθειά τους, θα έσπευδαν με «ισχυρότερα και πρακτικώτερα μέσα» να τους καταβροχθίσουν είτε οι Σλάβοι, είτε οι προπαγανδιστές της Ρώμης, ή ακόμα θα προέκυπτε αδιάλλακτο φυλετικό μίσος με τους Έλληνες, όπως είχε συμβεί στην περίπτωση των Βουλγάρων. Εάν όμως οι Αλβανοί εκπαιδευόνταν στη μητρική τους γλώσσα από ελληνίζοντες διδάσκαλους και κληρικούς, ο «ελληνικός πατριωτισμός» και η διάθεση υπεράσπισης του «ελληνικού εθνισμού» θα μπορούσε να ριζωθεί σε αυτούς.³⁴ Δύο χρόνια αργότερα ένας ελληνοσπουδασμένος³⁵ Αλβανός από την Κορυτσα πρότεινε την καθιέρωση του ελληνικού αλφαβήτου για τη γραφή της αλβανικής γλώσσας,³⁶ κάτι που

32. Σύμφωνα με επιστολή, συνταγμένη στις 31/12 Φεβρουαρίου 1894, του Οικονόμου προς τον πατριάρχη Αλεξανδρείας Σωφρόνιο, όπου ο πρώτος καθόριζε τα όρια της συμμετοχής στην *Ελληνική Κοινότητα*: Ε.Α.Ι.Α., Αρχείο Πατριαρχείου Αλεξανδρείας (ΑΠΑ), φάκελος 261: «Γράμματα Κοινοτήτων, Σωματείων, Συλλόγων κ.λ.π. προς τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Σωφρόνιον, 1894-1897».

33. Το εκδοθέν στην Αλεξάνδρεια το 1878 βιβλίο του είχαν υποστηρίξει μάλιστα, όπως προκύπτει από τον κατάλογο συνδρομητών που βρίσκεται στο τέλος του, αρκετοί γνωστοί Έλληνες της Αιγύπτου, όπως ο Αβέρωφ ή ο Νερούτσος: Ε[Τhimi] Μήτκου, *ό.π.* Ακόμα και το 1881 ο Μήτκου υποστήριζε από την Αίγυπτο την ένωση των «πέραν των Ιωαννίνων» Αλβανών με τους Έλληνες: Ηλίας Γ. Σκουλίδας, *ό.π.*, σ. 167.

34. Ε[Τhimi] Μήτκου, *ό.π.*, ειδικά σ. γ'-ε'.

35. Ευθύμιος Στ. Πράντη, *Αλβανικά παράπονα*, Αθήνα 1880, σ. θ'.

36. Αρκετές ανάλογες θεωρίες κυκλοφορούσαν εκείνη την εποχή, όπως η σχετική πρόταση του Κουλουριώτη, που αποσκοπούσε στην ισχυροποίηση του ελληνικού κράτους

θα διευκόλυνε την προώθηση της ελληνικής γλώσσας και παιδείας «εις πάσας τας τάξεις του λαού» στην Αλβανία. Σύμφωνα με τον Πράντη, αυτό θα καθιστούσε την Αλβανία «χρησιμωτάτη επαρχία εις την Ελληνικήν φυλήν», ενώ θα επέτρεπε ακόμα και στους μουσουλμάνους Αλβανούς να μάθουν την καταγωγή τους από το έθνος «των αρχαίων Ηρώων Ελλήνων τε και Αλβανών» και όχι από τα «κτήνη της ανατολής και των φυλών του Μωαμεθανισμού». ³⁷ Ο ίδιος συγγραφέας κατηγορούσε τους Έλληνες, ιδιαίτερα «τινάς καπελλαδόρους Γραικούς της Τουρκίας», ³⁸ για υπεροψία, βασιζόμενος και σε παραδείγματα από την καθημερινότητα Ελλήνων και Αλβανών στην Αίγυπτο, ³⁹ ενώ υποστήριζε ότι, αν οι μορφωμένοι Έλληνες γνώριζαν καλύτερα τον κόσμο, πιο δίκαιο θα ήταν όχι να περιφρονούν τους Αλβανούς, αλλά να τους «διδάσκουν». ⁴⁰ Η αποδοχή κάποιας κοινής ιστορίας και φυλετικής καταγωγής, η προβολή ορισμένων κοινών πολιτισμικών στοιχείων και η παράκαμψη όσων μπορεί να δημιουργούσαν δυσχέρειες, η προσδοκία ακόμα ενός κοινού πολιτικού μέλλοντος από σημαντική μερίδα Ελλήνων και Αλβανών δημιουργούσε ορισμένες προϋποθέσεις για επιτυχία σε διάφορα σχέδια συνεργασίας ή και ταύτισης, όχι όμως αρκετές για να επιτευχθεί κάποιο από αυτά στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Αλβανοί και ελληνικά δίκτυα

Πέρα από τις δύο μεγάλες πόλεις της Αιγύπτου, αρκετοί Αλβανοί είχαν εγκατασταθεί και σε πόλεις του Δέλτα, όπως το Σίμπιν-ελ-Κομ, ή σε κάποιες σημαντικές για το εμπόριο βαμβακιού πόλεις της Άνω Αιγύπτου, όπως η Μίνια και το Βένι-Σουέφ· σημαντικό τμήμα των Αλβανών —όπως άλλωστε και των Ελλήνων— της Αιγύπτου εμπλεκόταν με κάποιο τρόπο στο εμπόριο, κυρίως του βαμβακιού. Η παρουσία στην Αίγυπτο πολλών εμπόρων με καταγωγή από την οθωμανική Μακεδονία ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τα διάφορα σχέδια ελληνο-αλβανικής συνεργασίας, καθώς η υποστήριξη τοπικών εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών δικτύων επιδιώχθηκε και από την Αίγυπτο. Έτσι, το 1887 αναφέρεται η σύσταση μιας *Ηπειρο-αλβανικής Αδελφότητας* στο Κάιρο, με στόχο την ίδρυση σχολείων σε Ήπειρο και Αλβανία. ⁴¹ Ο προσδιορισμός της ως «Ηπειρο-αλβανικής» αποσκοπούσε στο να αποφευχθούν προβλήματα στις σχέ-

μέσα από τη συνταύτιση των κοινών συμφερόντων Ελλήνων και Αλβανών: Αναστάσιος Κουλουριώτης, *Αλβανικόν Αλφαριθμητικόν κατά το εν Ελλάδι ομιλούμενον αλβανικόν ιδίωμα εκκαθαρισθέν και επιδιορθωθέν*, Αθήνα, Η Φωνή της Αλβανίας, 1882.

37. Ευθύμιου Στ. Πράντη, *ό.π.*, σ. ιγ'-ιδ'.

38. Στο *ίδιο*, σ. ιθ'-κ'.

39. Στο *ίδιο*, ιδιαίτερα σ. 58-64.

40. Στο *ίδιο*, σ. κη'.

41. *Μεταρρυθμίσεις*, 30/11 Φεβρουαρίου 1887.

σεις των μελών των δύο κοινοτήτων και να εξυπηρετηθούν οι στόχοι της ελληνικής διπλωματίας για κάποια συνδιαλλαγή Ηπειρωτών και Αλβανών, ωστόσο αναφέρεται ότι οι περισσότεροι Ηπειρώτες δεν ήταν σύμφωνοι, λόγω μίσους για τους Αλβανούς.⁴² Μέλη της αδελφότητας αυτής προβλεπόταν να είναι οι «εν Αιγύπτω διαμένοντες Ηπειρο-αλβανοί» μαζί με κάθε άλλον «φιλόπατρι ομογενή», ενώ ο επίτιμος πρόεδρος Γεώργιος Αβέρωφ θα ενέκρινε ποια κυβέρνηση θα αναλάμβανε την προστασία της.⁴³ Εκτός από πρόεδρος της *Ελληνικής Κοινοότητας Αλεξανδρείας*, ο Αβέρωφ ήταν επίτιμος πρόεδρος και στον *Ελληνικό Επικουρικό Σύλλογο*, ο οποίος είχε συσταθεί την ίδια χρονιά στην Αλεξάνδρεια υπό την προστασία της ελληνικής κυβέρνησεως. Κύριος σκοπός αυτού του συλλόγου ήταν η «δια παντός εφικτού μέσου» διάδοση της ελληνικής παιδείας στις «υπό τον ζυγόν Ελληνικής Επαρχίας», από τις οποίες κατονομάζονταν η Μακεδονία, η Αλβανία και η Θράκη, «ανεξαρτήτως φυλής και θρησκείματος».⁴⁴ Ο προφανής στόχος αυτής της δραστηριότητας ήταν η αντιμετώπιση των αλβανιζόντων, οι οποίοι διεκδικούσαν μια μεγαλύτερη απόσταση από την ελληνική επιρροή και αποκαλούσαν τους ελληνίζοντες Αλβανούς «γραικομανείς»: αρκετοί από τους αλβανίζοντες βρισκόνταν στην Αίγυπτο και χρηματοδοτούσαν σχολεία στην οθωμανική Μακεδονία, στα οποία υποστηριζόταν ότι διδάσκονταν ακόμα και άσματα μίσους κατά των Ελλήνων.⁴⁵

Δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις που Αλβανοί, μέσα από ελληνικά εκπαιδευτικά και επαγγελματικά δίκτυα, έφταναν και στην ίδια την Αίγυπτο. Υπάρχουν μαρτυρίες για Αλβανούς που, αφού είχαν φοιτήσει σε ελληνικά κοινοτικά σχολεία στην Αίγυπτο, συμπλήρωναν κατόπιν τις σπουδές τους στην Αθήνα, προτού επιστρέψουν στην Αίγυπτο για να ασχοληθούν με το εμπόριο.⁴⁶ Ο Πράντης αναφέρει την περίπτωση ενός Αλβανού από την Κορυτσά, ο οποίος επέλεξε να κατεβεί στην Αθήνα για σπουδές, ακολουθώντας κατόπιν μια συνήθη και για τους Έλληνες της εποχής διαδρομή προς την Αίγυπτο, ώστε να εργαστεί ως υπάλληλος σε εμπορικά καταστήματα. Εκεί γνώρισε την προκατάληψη ως Αλβανός από τον Έλληνα εργοδότη του στην Τάντα, ο οποίος θεωρούσε τους

42. Ηλίας Γ. Σκουλίδας, *ό.π.*, σ. 255 και 295-297. Είναι ενδεικτικό ότι, ενώ δεν είναι γνωστά πολλά για την παραπέρα ύπαρξη και δράση της *Ηπειρο-αλβανικής Αδελφότητας*, το 1904 ιδρύθηκε στο Κάιρο μια *Ηπειρωτική Αδελφότητα*, η οποία έκανε μεν δεκτούς τους Ηπειρώτες ανεξάρτητα από γλώσσα ή θρησκεία, δεν έκρινε όμως απαραίτητο να περιλάβει στον τίτλο της τους Αλβανούς, ως διακριτό από τους Ηπειρώτες στοιχείο. Για την *Ηπειρωτική Αδελφότητα*, βλέπε υποσημείωση 24 του παρόντος.

43. *Μεταρροθμυσις*, 23/7 Μαρτίου 1887.

44. *Κανονισμός του εν Αλεξανδρεία Ελληνικού Επικουρικού Συλλόγου*, Αλεξάνδρεια 1887.

45. *Τηλέγραφος* (Αλεξάνδρεια), 27/8 και 30/11 Νοεμβρίου 1895.

46. Ενδεικτικά: Νικολάου Σ. Φιριππίδου, *Ιστορικών σημείωμα περί της Ιεράς Μητροπόλεως Θηβαΐδος (Από των αρχαιοτάτων μέχρις ημών)*, Αλεξάνδρεια 1903, σ. 187.

Αλβανούς ανίκανους για εμπόριο, για να καταλήξει υπάλληλος σε έναν Ελβετό. Όταν τελικά πέτυχε να μαζέψει κάποια λεφτά, ο πρωταγωνιστής της ιστορίας προτίμησε να τα επενδύσει όχι στην Αίγυπτο ή στην Κορυτσά, αλλά στον Πειραιά, όπου μετακόμισε και άνοιξε εργοστάσιο βιομηχανικών υφασμάτων.⁴⁷ Μέσα σε άλλα περιστατικά προκατάληψης από την καθημερινότητα στην Αίγυπτο που περιγράφει ο Πράντης αναφέρεται και η διαδεδομένη μεταξύ των Ελλήνων αντίληψη ότι ακόμα και οι ελληνοσπουδασμένοι Αλβανοί ήταν, σε αντίθεση με τους Έλληνες, ανίκανοι στο εμπόριο, ή ακόμα η περιφρόνηση αρκετών Ελλήνων προς τους Αλβανούς, τους οποίους θεωρούσαν αγράμματους και «πρόστυχους».⁴⁸ Ο Νερούτσος, σε μια από τις επεξηγηματικές του επιστολές προς τον ερευνητή Meyers, εξηγούσε πως όποιος μιλούσε αλβανικά στην Ελλάδα θεωρούνταν ότι ανήκε στη χαμηλότερη βαθμίδα της νεοελληνικής κοινότητας· αντίθετα, όποιος μιλούσε ελληνικά, ακόμα και όταν ήταν προφανούς αλβανικής ή σλαβικής καταγωγής, θεωρούνταν «πραγματικός Έλληνας» και απόγονος των αρχαίων Ελλήνων.⁴⁹ Προφανώς ανάλογες αντιλήψεις και στερεότυπα μετέφεραν μαζί τους αρκετοί μετανάστες στην Αίγυπτο, περιορίζοντας έτσι τη διάθεση συμμετοχής Αλβανών σε ελληνικά δίκτυα· ωστόσο, καθώς αρκετοί Αλβανοί μιλούσαν ελληνικά και αφού η συμμετοχή σε ελληνικά δίκτυα προσέδιδε αυξημένες δυνατότητες επαγγελματικής επιτυχίας και κοινωνικό κύρος, παρέμενε για αυτούς μια ελκυστική επιλογή ακόμα και στην Αίγυπτο, όπου τα ελληνικά δίκτυα είχαν να αντιμετωπίσουν ισχυρούς ανταγωνιστές και η επιλογή ενός, εν μέρει έστω, εξελληνισμού δεν ήταν τόσο σημαντική, όσο στην Ελλάδα.

Η προκατάληψη δυσχέραινε τα σχέδια ελληνο-αλβανικής συνεργασίας, ειδικά από τη στιγμή που οι Αλβανοί δεν είχαν απλά να επιλέξουν ανάμεσα σε διάφορους «προστάτες», αλλά άρχισαν να σκέφτονται και τη δυνατότητα κατάρτισης ενός αυτόνομου αλβανικού πολιτικού σχεδίου. Ο Πασχίδης επέλεγε ως μόντο στην προμετωπίδα του βιβλίου του για τη συνεργασία Ελλήνων και Αλβανών τη γνωστή ρήση του Ισοκράτη για τους Έλληνες, ως τους μετέχοντες «της παιδεύσεως της ημετέρας [και] της κοινής φύσεως».⁵⁰ Ωστόσο, η ελληνική παιδεία δεν εξασφάλιζε τη συμπόρευση με τις ελληνικές πολιτικές ιδέες της εποχής, όπως φαίνεται και από την –με τις δικές της έστω ιδιαιτερότητες– περίπτωση των Βουλγάρων.⁵¹ Άλλωστε ακόμα και ορισμένοι από τους πιο

47. Ευθύμιου Στ. Πράντη, *ό.π.*, σ. 64.

48. Στο *ίδιο*, σ. ιθ'–κ', κζ'–κη', 58–64.

49. Helga Neroutsos-Hartinger, *ό.π.*, σ. 128–129.

50. Θ[ωμά] Α. Πασχίδου, *Οι ανατολικοί λαοί ...*, *ό.π.*

51. Σχετικά με τη χρήση της ελληνικής γλώσσας από τους Βούλγαρους εθνικιστές και τη σχέση τους με ελληνικά δίκτυα, αλλά και τη σταδιακή αποστασιοποίησή τους, αντιπαραβάλτε: Maria Todorova, «Language as Cultural Unifier in a Multilingual Setting: the Bulgarian Case During the Nineteenth Century», *East European Politics and Societies* 4

δραστήριους αλβανίζοντες είχαν σχετιστεί με ελληνικά εκπαιδευτικά δίκτυα. Ο Σοτίρ Πέτσι, για παράδειγμα, ο εκδότης της πρώτης αλβανικής εφημερίδας στην Αμερική και ένας εκ των πρώτων Αλβανών εθνικιστών διανοουμένων, υπήρξε φοιτητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ωστόσο φαίνεται ότι δεν του είχε δοθεί δίπλωμα λόγω δραστηριοτήτων του υπέρ του αλβανικού εθνικισμού.⁵² Πιο γνωστή είναι η περίπτωση του Θεοφάνη Μαυρομμάτη/Φαν Νόλι, ο οποίος φοίτησε σε ελληνικά σχολεία στη Θράκη, κατόπιν σπούδασε στην Αθήνα και το 1903 πήγε στην Αίγυπτο. Εκεί εργάστηκε ως δάσκαλος σε ελληνικά κοινοτικά σχολεία καθώς και ως ψάλτης, όμως μετά από ένα χρόνο εκδιώχθηκε από το σχολείο του Σίμπιν-ελ-Κομ γιατί δίδασκε αλβανικά άσματα στους μαθητές του. Πέρασε άλλον ένα χρόνο ως δάσκαλος στο Βένι-Σουέφ, ενώ στο μεταξύ είχε έρθει σε επαφή με διάφορους Αλβανούς εμπόρους της Αιγύπτου, οι οποίοι ήταν δραστήριοι αλβανίζοντες. Αυτοί τον έπεισαν να πάει στην Αμερική, όπου συνάντησε τον Πέτσι και έγινε ιερέας με το αλβανικό όνομα Φαν Νόλι, διατηρώντας πάντα επαφή με τους Αλβανούς της Αιγύπτου, από τους οποίους άλλωστε υποστηριζόταν οικονομικά.⁵³ Η πολιτική δράση με στόχους αποκλίνοντες, αν όχι και αντίθετους από τους ελληνικούς, συντέινε στη διαμόρφωση ενός κλίματος που ευνοούσε τη διάσπαση μάλλον παρά τη συνεργασία Ελλήνων και Αλβανών.

Η διάσπαση των κοινών θεσμών

Η βασική μορφή πολιτικής οργάνωσης των Ελλήνων μεταναστών στην Αίγυπτο ήταν οι κοινότητες που οργανώθηκαν σε διάφορες πόλεις. Ορισμένες δεν ήταν εντελώς καινούριες, αλλά προέκυψαν στα τέλη του 19ου αιώνα μέσα από την αναδιοργάνωση και την υπαγωγή παλαιότερων κοινοτήτων στην πολιτική δικαιοδοσία της Ελλάδας, μέσω των διπλωματικών της αντιπροσώπων. Οι κοινότητες αυτές, ακόμα και αν αναγνώριζαν κάποια «πνευματική δικαιοδοσία» στο πατριαρχείο της Αλεξάνδρειας, συνιστούσαν ελληνικά νομικά πρόσωπα. Παράδειγμα μιας τέτοιου είδους εξέλιξης ήταν από το 1885 η *Ελληνική Ορθό-*

(1990) 439-450· Spyridon Sfetas, «The Image of the Greeks in the Work of the Bulgarian Revolutionary and Intellectual Georgi Rakovski», *Balkan Studies* 42/1 (2001) 89-107 και Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το «ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2003, σ. 192-194.

52. Federal Writers' Project, *ό.π.*, σ. 38.

53. Για τον Μαυρομμάτη/Νόλι αντιπαρέβαλε μεταξύ άλλων: Αθανασίου Γ. Πολίτου, *Ο Ελληνισμός και η νεωτέρα Αίγυπτος, τόμος πρώτος: Ιστορία του Αιγυπτιακού Ελληνισμού από το 1798 μέχρι 1927*, Αλεξάνδρεια-Αθήνα, Γράμματα, 1928, σ. 321· Federal Writers' Project, *ό.π.*, σ. 38· Stavro Skendi, *ό.π.*, σ. 160-163 και Pipa Arshi, «Fan Noli as a National and International Albanian Figure», *Südost-Forschungen* XLIII (1984) 241-270.

δοξος *Κοινότητα* στη Μίνια της Άνω Αιγύπτου,⁵⁴ όπου Αλβανοί έμποροι και εργολάβοι αναφέρονταν ανάμεσα στους σημαντικούς της παράγοντες ακόμα και μετά από το 1885.⁵⁵ Το 1889 ιδρύθηκε στο Βένι-Σουέφ μια επιτροπή της *Ελληνο-αλβανικής Κοινότητας*, με βασικό στόχο τη χρηματοδότηση της ανέγερσης μιας εκκλησίας για τους εκεί Ορθόδοξους· η πρωτοβουλία για τη σύστασή της αποδίδεται στον Έλληνα υποπρόξενο στο Ασσισούτ, αρμόδιο και για το Βένι-Σουέφ, Α. Βυζάντιο. Το 1894, σε μια γενική συνέλευση υπό την προεδρία του διαδόχου του Βυζάντιου, Αντ. Βατικιώτη, αποφασίστηκε η αφαίρεση του «αλβανική» από τον τίτλο της, με το επιχείρημα ότι τα μέλη της ήταν υπήκοοι του ελληνικού και όχι κάποιου «ελληνο-αλβανικού» κράτους.⁵⁶

Το ζήτημα της υπηκοότητας ήταν ένα από τα επιχειρήματα των υποστηρικτών της μετονομασίας, δεδομένης και της δυσπιστίας κατά των Αλβανών που ήταν, λόγου χάρη, Ιταλοί ή Ρουμάνοι υπήκοοι. Άλλωστε κάποιιοι από τους πιο σφοδρούς αντίπαλους της μετονομασίας ήταν Αλβανοί υπήκοοι αυτών των κρατών⁵⁷ και, σύμφωνα με την κοινοτική επιτροπή που προέκυψε μετά από την αποχώρηση των διαφωνούντων με τη μετονομασία, τα 8 από τα 35 αλβανόφωνα μέλη της παλιάς, ενωμένης κοινοτικής επιτροπής, τα οποία δεν ήταν Έλληνες υπήκοοι, δεν είχαν επιλέξει τυχαία μιαν άλλη υπηκοότητα, αλλά ωθούμενα από «μισελληνισμό».⁵⁸ Ο ηγέτης των μεταρρυθμιστών και πρόεδρος της κοινότητας Οικονόμου χαρακτηριζε όσους αντιδρούσαν στη μετονομασία (κεκηρυγμένους μισέλληνας και ξένους υπηκόους),⁵⁹ δύο ιδιότητες που φαίνεται ότι στη δική του αντίληψη ήταν εξίσου προβληματικές για τη δυνατότητα συμμετοχής σε μια ελληνική κοινότητα, έστω και αν πολλοί Έλληνες στην Αίγυπτο είχαν επιλέξει την προστασία ενός τρίτου κράτους ή παρέμεναν Οθωμανοί υπήκοοι, χωρίς αυτό να οδηγήσει υποχρεωτικά σε μια αμφισβήτηση της δικής τους νομιμοφροσύνης.⁶⁰ Η μετονομασία στόχευε στο να αποκτήσει η ελληνική κυβέρνηση τη δυνατότητα να αναγνωρίσει την κοινότητα

54. Νικολάου Σ. Φιριππίδου, *ό.π.*, σ. 154.

55. Στο ίδιο, σ. 187-188.

56. *Τηλέγραφος*, 5/17 Ιανουαρίου 1894· *Μεταρρυθμισίς*, 25/6 Απριλίου 1894· Νικολάου Σ. Φιριππίδου, *ό.π.*, σ. 190 και Αθανασίου Γ. Πολίτου, *ό.π.*, σ. 333-4.

57. *Μεταρρυθμισίς*, 25/6 Απριλίου 1894.

58. *Μεταρρυθμισίς*, 30/11 Απριλίου 1894.

59. Βλ. την επιστολή του Οικονόμου στο Σωφρόνιο: ΑΠΑ, *ό.π.*

60. Ένας Έλληνας θεολόγος, γνώστης της αιγυπτιακής πραγματικότητας και αναφερόμενος στο ίδιο περιστατικό, εξέφραζε το παράπονο ότι, ενώ συνδρομές για τη διατήρηση της εκκλησίας και των ιερών ζητούνταν από όλους τους Ορθοδόξους, η διεύθυνση των κοινών είχε ανατεθεί στους Έλληνες πολίτες: Νικολάου Σ. Φιριππίδου, *ό.π.*, σ. 190-191. Δεν ήταν δυνατό να ελεγχθεί η καταγωγή και η υπηκοότητα όλων των μελών της κοινοτικής επιτροπής, ωστόσο η εκδοχή της *Φωνής της Ηπείρου* θεωρούσε ως υπεύθυνους για τη διάσπαση της κοινότητας τον Βατικιώτη, ως «φυσικό αυτουργό», αλλά και τα μέλη της κοινότητας από την «ελεύθερη Ελλάδα». Παρατίθεται στο: Στέφανου Μπέτη, *ό.π.*, σ. 321.

και να μη χρειάζεται η καταφυγή σε ξένη αρχή, αν κάποιος επίτροπος παρανομούσε, κάτι το οποίο ο Βατικιώτης, έχοντας ήδη συντάξει αντίστοιχους κοινοτικούς κανονισμούς σε Τάντα και Ασσιούτ, θεωρούσε απαραίτητο.⁶¹ Αφορμή, άλλωστε, για τη μεταβολή του ονόματος φερόταν να είναι, σύμφωνα με μια εκδοχή που υποστηρίχθηκε σε επιστολή στον τύπο, μια καταγγελία στο ελληνικό προξενείο σχετικά με ένα έλλειμμα 70 λιρών στο κοινοτικό ταμείο.⁶²

Ο νέος κανονισμός προνοούσε πως την κοινότητα θα αποτελούσαν οι «ομογενείς», οπουδήποτε αυτοί κατοικούσαν, χωρίς να διευκρινίζεται αν θα έπρεπε αυτοί να είναι υπήκοοι της Ελλάδας· ωστόσο, ο Έλληνας υποπρόξενος στο Ασσιούτ καθοριζόταν ως επίτιμος πρόεδρος, ενώ η κοινότητα αναγνώριζε τη δικαιοδοσία των ελληνικών αρχών και δικαστηρίων.⁶³ Η μετονομασία είχε κριθεί αναγκαία και ως «περιληπτικωτέρα εννοούσα όχι μόνον τους Έλληνες αλλά και όλες τας αδελφάς πατριάς, τούτέστι τους Αλβανούς, τους Ηπειρώτας, τους Ανατολίτας, τους Μακεδόνας, τους Νησιώτας κλπ»,⁶⁴ σε μια διαφορετική λογική από αυτήν η οποία είχε οδηγήσει στην ονομασία της *Ηπειρο-αλβανικής Αδελφότητας* στο Κάιρο, λίγα χρόνια νωρίτερα.⁶⁵ Η εναλλάξιμη χρήση και η ασαφής διάκριση κριτηρίων όπως «ομογενής» ή «Έλληνας» (προφανώς, αλλά όχι ξεκάθαρα, «Έλληνας υπήκοος»), σε αντιπαραβολή με «τας αδελφάς πατριάς») θέτει ερωτήματα ως προς τη θέση που θα μπορούσαν να έχουν οι Αλβανοί στους ελληνικούς θεσμούς. Θα επιχειρούνταν η προσέλευσή τους σε συνεργασία ως ισότιμων μελών; Θα αποδέχονταν οι Αλβανοί να είναι απλά μία ανάμεσα σε πολλές «αδελφές πατριές» του ελληνικού έθνους;

Ένα επιπλέον ζήτημα ήταν η οικονομική συμβολή, αφού ο ηγέτης των μεταρρυθμιστών Οικονόμου θεωρούσε πως θα ήταν άδικο να δίδεται προτίμηση στους «Έλληνοαλβανούς», όταν άλλες «πατριές» είχαν καταθέσει τα 4/5 των κεφαλαίων και αποτελούσαν τα 4/5 των μελών της κοινότητας.⁶⁶ Η σύσταση

61. *Μεταρρυθμισις*, 25/6 και 30/11 Απριλίου 1894.

62. *Τηλέγραφος*, 24/5 Φεβρουαρίου 1894.

63. Σύμφωνα με το αντίγραφο του κανονισμού που εντοπίστηκε στο: ΑΠΑ, ό.π. Ακόμα και το 1912, ο κανονισμός της *Ελληνικής Ορθόδοξου Κοινότητας* του Βένι-Σουέφ όριζε στο άρθρο 1 ως μέλη της κοινότητας όλους τους ορθόδοξους χριστιανούς που διέμεναν στην πόλη και τα περίχωρά της, αλλά στο άρθρο 40 ως εκλέξιμους στην κοινοτική επιτροπή μόνο τους ορθόδοξους εκείνους οι οποίοι ήταν «Έλληνες το γένος»: *Κανονισμός Ελληνικής Ορθόδοξου Κοινότητας Βένι-Σουέφ (Άνω Αίγυπτος)*, Κάιρο 1912. Να σημειωθεί ότι και στους δύο κανονισμούς γίνεται λόγος σε διαφορετικά σημεία τόσο για μια *Ελληνική Ορθόδοξο Κοινότητα* όσο και για μια *Ελληνική Κοινότητα*, όροι που φαίνεται ότι θεωρούνταν εναλλάξιμοι από τους συγγραφείς των κανονισμών.

64. *Τηλέγραφος*, 8/20 Ιανουαρίου 1894.

65. Βλ. σ. 220 του παρόντος.

66. Σύμφωνα με επιστολή του Οικονόμου στο Σωφρόνιο, η οποία συντάχθηκε στις 31/12 Φεβρουαρίου 1894: ΑΠΑ, ό.π.

της κοινότητας είχε ως βασικό στόχο τη χρηματοδότηση μιας νέας εκκλησίας, συνεπώς στη διαμάχη θα μπορούσε να εμπλακεί και ο πατριάρχης Αλεξανδρείας, ο οποίος εξάλλου ασκούσε την «πνευματική δικαιοδοσία». Εκτός από τον Οικονόμου, στο Σωφρόνιο απευθύνθηκε και μια ομάδα 50 περίπου Αλβανών του Βένι-Σουέφ. Οι διαμαρτυρούμενοι Αλβανοί γνωστοποιούσαν στον πατριάρχη τη μετονομασία της κοινότητας και ότι αυτοί, θεωρώντας την αποκοπή του «αλβανική» ως προσβολή της φιλοτιμίας τους, αποφάσιζαν να απέχουν από τα κοινοτικά θέματα και την κοινή συνεισφορά για την ανέγερση εκκλησίας («μέχρι της αποδόσεως [σε αυτούς] του σφετερισθέντος τίτλου και δικαιωμάτων»).⁶⁷ Ένας άλλος Αλβανός κάτοικος Αιγύπτου προέβαλε στον τύπο το παράδειγμα των άλλων κοινοτήτων της Αιγύπτου, καθώς υποστήριζε ότι και Σύροι και Ανατολίτες και Κινέζοι ακόμα μπορούσαν να ψηφίσουν σε αυτές, φτάνει να ήταν Ορθόδοξοι· όπως συμπλήρωνε χαρακτηριστικά, δεν επρόκειτο για εκλογή δημάρχων και βουλευτών, αλλά για ένα εκκλησιαστικό θέμα. Ο ίδιος, ωστόσο, συνέχιζε την επιστολή του με ένα όχι ιδιαίτερα εκκλησιαστικό επιχείρημα, τονίζοντας πως οι Αλβανοί δεν ήταν σκλάβοι από το Σουδάν ή την Αβησσυνία, μάλιστα «και ηθικώς και υλικώς συνδράμουν πάντοτε υπέρ της Ελλάδος».⁶⁸ προβαλλόταν συνεπώς η ισότιμη θέση και η συνεισφορά όχι μόνο όσον αφορά την ανέγερση της εκκλησίας, αλλά και υπέρ της Ελλάδας.

Η ανάγκη να προβληθεί αυτή η αλβανική συνεισφορά δεν προέκυψε τυχαία: καθώς η καταγγελία για κακή οικονομική διαχείριση είχε γίνει κυρίως από «Αλβανόφωνους», όπως αναφέρεται σε σχετική επιστολή στον *Τηλέγραφο*, η κοινοτική επιτροπή φέρεται να διέκρινε σε αυτήν πολιτικούς σκοπούς και απειλές κατά του ελληνικού έθνους, σύμφωνα τουλάχιστον με τους συντάκτες της επιστολής, αρκετοί εκ των οποίων είχαν αλβανικά ονόματα. Το ενδιαφέρον, όμως, είναι πως οι επιστολογράφοι προέκριναν την ενότητα «κηδόμενοι των εθνικών συμφερόντων και της τιμής του έθνους», αφού δεν έπρεπε οι «αδελφοί λαοί» να γίνουν «θέατρον των ετεροδόξων και αλλοδόξων».⁶⁹ Όχι απλά υπήρχαν Αλβανοί στο Βένι-Σουέφ, οι οποίοι αποδέχονταν το σχήμα δύο «αδελφών» λαών ενός έθνους, αλλά αναφέρεται ακόμα και η ύπαρξη 40 περίπου εξ αυτών οι οποίοι –εκείνες τις μέρες της κρίσης– ζητωκραύγαζαν υπέρ της (ελληνικής) πατρίδας

67. Η διαμαρτυρία, με ημερομηνία 22/3 Φεβρουαρίου 1894, εντοπίστηκε στο: ΑΠΑ, ό.π. Σε όσα αρχεία υπήρξε δυνατότητα έρευνας δεν εντοπίστηκε κάποια σχετική απάντηση του πατριάρχη, υπάρχει ωστόσο μια πληροφορία ότι, φοβούμενος τις λατινικές προπαγάνδες και τις οθωμανικές πιέσεις, ο Σωφρόνιος αρνούνταν να δεχθεί την «ελληνοποίηση» των «ορθοδόξων κοινοτήτων», φθάνοντας ακόμα και στο σημείο να μην εκδίδει άδειες για το κτίσιμο νέων: Ιωάννου Μπεθάνη, *Εγκόλπιον ανασυγκροτήσις του Αιγυπτιακού Ελληνισμού*, Αλεξάνδρεια 1934, σ. 36.

68. *Τηλέγραφος*, 24/5 Φεβρουαρίου 1894.

69. Στο ίδιο.

και του βασιλιά (των Ελλήνων) με δάκρυα στα μάτια, ενώ έψαλλαν διάφορα πατριωτικά άσματα: ο σχολιαστής αυτού του συμβάντος θεωρούσε υπεύθυνο της κρίσης τον γραμματέα της κοινότητας, ο οποίος είχε σκοπό να διαιρέσει «τας δύο ομαίμονας φυλάς». ⁷⁰ Άλλωστε η άποψη, ότι οι βασιικοί υπεύθυνοι ήταν τα μέλη της κοινοτικής επιτροπής, κυκλοφορούσε τόσο εκείνες τις μέρες, όσο και δεκατρία χρόνια αργότερα, όταν τα συμβάντα του 1894 αναφέρονταν ώστε να εξηγήσουν την απαρχή μιας λανθασμένης ελληνικής πολιτικής έναντι των Αλβανών. Σύμφωνα με αυτού του είδους την προσέγγιση, ο υποπρόξενος συμπορεύθηκε με τα μέλη της επιτροπής «μετ' άκρας αφελείας» ⁷¹ και «ατυχώς» παρασύρθηκε από αυτούς. ⁷²

Η ανησυχία για μια διαίρεση Ελλήνων και Αλβανών δεν αφορούσε μόνο το Βένι-Σουέφ, ή έστω την Αίγυπτο. Ήδη από τα αρχικά στάδια συζητήσεων, πριν από την απόφαση για τη μετονομασία και τη διάσπαση της κοινοτικής επιτροπής, μια «Επιτροπή των Αλβανών», τηλεγραφώντας από το Βένι-Σουέφ στον *Τηλέγραφο*, είχε εκφράσει λύπη –αν όχι μια έμμεση απειλή– γιατί, σύμφωνα με τη δική της ανάγνωση, ατομικά συμφέροντα οδηγούσαν σε ένα σχίσμα τις δύο «ελληνικές πατριές», σχίσμα που μπορούσε να μεταφερθεί από την Αίγυπτο στην Ήπειρο και την Αλβανία. ⁷³ Όταν, μετά από τη μετονομασία, ομάδα Αλβανών του Βένι-Σουέφ διαμαρτυρήθηκε, τόσο γραπτώς, όσο και με την αποστολή αντιπροσώπων στον Έλληνα γενικό πρόξενο στην Αλεξάνδρεια Ιωάννη Γρυπάρη, ζήτησε την επαναφορά της παλιάς ονομασίας, προειδοποιώντας για ενδεχόμενες «λυπηρές» συνέπειες. ⁷⁴ Είτε αυτή η προειδοποίηση ήταν απλά ένας μοχλός πίεσης, είτε απηχούσε ειλικρινείς ανησυχίες, ο Γρυπάρης αποφάσισε να γράψει μια μακρά επιστολή στον Οικονόμου καταδεικνύοντας, σύμφωνα με όσα ανέφερε ο Γρυπάρης στους προϊστάμενούς του στην Αθήνα, «το άτοπον και τας επιβλαβείς συνεπείας τοιούτων διενέξεων και διχονοιών». ⁷⁵ Οι συνέπειες αυτές ενδεχομένως να αφορούσαν αντεκδικήσεις και προβλήματα στην οθωμανική Μακεδονία και πιο ειδικά στην Κορυτσά, όταν θα μαθαίνονταν τα συμβάντα στο Βένι-Σουέφ. Ανησυχίες αυτού του είδους διατυπώνονταν και δύο χρόνια αργότερα, στην αναφορά του Έλληνα υποπρόξενου στο Ασσισιούτ προς τους προϊστάμενούς του στην Αθήνα, με αφορμή τη σύσταση μιας *Αλβανικής εν*

70. *Μεταρροθμίσις*, 2/14 Φεβρουαρίου 1894.

71. *Τηλέγραφος*, 24/5 Φεβρουαρίου 1894.

72. *Τηλέγραφος*, 19/2 Ιουλίου 1907.

73. *Τηλέγραφος*, 23/4 Απριλίου 1893.

74. Όπως μας πληροφορεί ο ίδιος ο Γρυπάρης: Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΙΑΥΕ), ακκ/Ε:δ, 1894: «Αναφοραί προξενείων και πρεσβειών: Πρακτορείον Αλεξανδρείας».

75. Στο ίδιο.

*Αιγύπτω Αδελφότητα*⁷⁶ εξάλλου, υπήρχαν Έλληνες διπλωμάτες που πίστευαν ότι οι Αλβανοί της Αιγύπτου ασκούσαν «μείζονα ή αλλαχού επιρροήν» στους συμπατριώτες τους.⁷⁷

Σύμφωνα με τον –εκδοθέντα στην ελληνική γλώσσα– κανονισμό της νεαρής *Αλβανικής Αδελφότητας*, η οποία είχε ως προσωρινή έδρα το Βένι-Σουέφ, την αδελφότητα συνιστούσαν οι παρεπιδημούντες στην Αίγυπτο Αλβανοί ανεξαρτήτως θρησκείας, με κύριο σκοπό τη σύμπραξη και αρωγή για την τελειοποίηση της αλβανικής γλώσσας στην Αλβανία και στην Αίγυπτο, μέσα από την ίδρυση σχολείων. Τον κανονισμό της –όχι ελληνικής, αλλά αιγυπτιακής ιθαγένειας, ανεξάρτητα από την «εθνικότητα» των μελών της– αδελφότητας υπέγραψαν, τον Μάιο του 1894, διάφοροι από τους πρωταγωνιστές των επεισοδίων του Βένι-Σουέφ,⁷⁸ ανάμεσα στους οποίους και ο αρχικά αποδεχόμενος⁷⁹ τη μετονομασία, πρώην αντιπρόεδρος της *Ελληνοαλβανικής Κοινότητας* και πρόεδρος πλέον στην *Αλβανική Αδελφότητα*, Μπακλαβάς. Είτε η διάσπαση προκλήθηκε από τους ασύμβατους με την προσπάθεια προσέγγισης των Αλβανών χειρισμούς ορισμένων διπλωματών,⁸⁰ είτε και από ασάφειες ως προς τη θεσμική θέση όσων δεν είχαν ελληνική υπηκοότητα, οι προκαταλήψεις και η δυσπιστία μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών δημιουργούσαν επιπλέον διαθεσιμότητες για μια ρήξη.

Προς μια σταθεροποίηση των ορίων

Ένα περιστατικό του 1908 θα φανέρωνε την ένταση της καχυποψίας. Σε μια παράσταση του *Ελληνικού Μελοδραματικού Θεάσου* στην Αλεξάνδρεια, ένας «εκ Κορυτσάς αφιχθείς» χαιρέτισε κάποιους από τους παρακαθήμενους στα αλβανικά, για να εισπράξει –με ειρωνική διάθεση για τα «Ελληνικά αυτού αισθήματα»– την ερώτηση για το πώς αυτός, ένας Έλληνας, μεταχειριζόταν την αλβανική. Σύμφωνα πάντα με τον αυτόπτη μάρτυρα που περιέγραφε το συμβάν ο «εκ Κορυτσάς αφιχθείς», αντιλαμβανόμενος τη δυσχερή θέση στην οποία θα βρισκόταν ο ειρωνευόμενος αυτόν, αν αντιλαμβανόταν η ελληνική πλειοψηφία των θεατών το θέμα της συζήτησής τους, δεν έδωσε συνέχεια. Ο θεατής που έκανε το ειρωνικό σχόλιο ήταν, σύμφωνα με πληροφορίες της *Ομόνοιας*, αντιπρόεδρος ενός αλβανικού κομιτάτου της Αιγύπτου, το οποίο, υπό το πρόσχημα αγαθοεργίας υπέρ των Αλβανών, υπέκρυπτε στόχους καταπολέμησης κάθε τι

76. ΙΑΥΕ, ακκ:γ', 1896: «Προξ[ενικά] Αιγύπτου».

77. Βλ. και: ΙΑΥΕ, 115:8, 1912: «Μετανάστευση. Αλβανοί».

78. *Κανονισμός της εν Αιγύπτω Αλβανικής Αδελφότητας*, Αλεξάνδρεια 1895.

79. *Μεταρρυθμίσεις*, 25/6 Απριλίου 1894.

80. Είχε ζητηθεί μάλιστα η μετάθεση του Βατικιώτη «οπουδήποτε αλλαχού πλην όπου διαμένουσι Αλβανο-Μακεδονο-Ηπειρώται». Βλ. σχετική ανταπόκριση από την Αλεξάνδρεια στη *Φωνή της Ηπείρου*, όπως παρατίθεται στο: Στέφανου Μπέτη, *ό.π.*, σ. 321.

ελληνικού και διαστροφής (των φύσει Ελλήνων Αλβανών). Ο ίδιος αυτόπτης μάρτυρας επισήμανε ότι μαζί με τον αντιπρόεδρο κάθονταν πολύ γνωστά πρόσωπα, μέλη διαφόρων ελληνικών ιδρυμάτων («και συνεπώς οφείλοντα να έχωσι καθαρώς Ελληνικά αισθήματα και ιδέας»), τα οποία παρέμειναν σιωπηλά στη διάρκεια του επεισοδίου. Ο αρθρογράφος ολοκλήρωνε με την προτροπή του προς αυτά τα πρόσωπα, προκειμένου να εξαλειφθεί κάθε αμφιβολία και ψίθυρος για τη συναναστροφή τους με τον αντιπρόεδρο ενός κοιμιτάτου, που θεωρούσε στο καταστατικό του τους Έλληνες ως ξένους, να σπεύσουν να δηλώσουν («κατηγορηματικώς») τα αισθήματά τους.⁸¹

Δύο μέρες αργότερα θα ερχόταν η «δικαία επανόρθωσις» από τον *Τηλέγραφο*, όπου είχε παραπονεθεί με αφορμή το δημοσίευμα της *Ομόνοιας* ομάδα Αλβανών. Σύμφωνα με τη δική τους εκδοχή, η παράσταση, ειδικά για την οποία μάλιστα είχαν προσέλθει από την Άνω Αίγυπτο, τους είχε καταγοητεύσει, απλά είχαν ανταλλάξει κάποια αστεία και επιπόλαια, όπως τα χαρακτήρισαν, πράγματα μεταξύ τους, στα ελληνικά όσο και στα αλβανικά. Ήταν συνεπώς μεγάλη η έκπληξή τους όταν την επόμενη μέρα διάβασαν στην *Ομόνοια* ότι στο θέατρο είχαν υβρίσει τον ελληνισμό. Το θέατρο, συνέχιζε η ομάδα των Αλβανών, ήταν «παράγων εθνικής δράσεως»⁸² και, όπως σημειωνόταν, ακόμα και οι αρχαίοι Έλληνες δεν απέκλειαν τους ξένους από τα θεάματά τους, προκειμένου να πραγματοποιήσουν το εκπολιτιστικό τους έργο. Η αποστολή του θεάτρου στην Αίγυπτο θα είχε βλαφθεί, συνέχιζε η ομάδα των Αλβανών, αν επιτρέπονταν τέτοιου είδους κατασκοπεία και δημόσιες καταγγελιές. Με αυτό τον τρόπο αποχρούονταν («τα λοιπά ανατολικά γένη»), ένα εκ των οποίων ήταν και οι Αλβανοί, αρκετοί εκ των οποίων μάλιστα πίστευαν ότι είχαν συγγένεια αίματος με τους Έλληνες, συμπλήρωνε η επιχειρηματολογία.⁸³ Στο ίδιο τεύχος, ο συντάκτης του *Τηλέγραφου* υπερασπιζόταν τον κατηγορούμενο ως υβριστή σημειώνοντας πως ήταν εδώ και πολλά χρόνια συνδρομητής της εφημερίδας, αλλά και προσωπικός του γνώριμος· επρόκειτο για έναν ευκατάστατο έμπορο από την Κορυτσά, με σύζυγο Ελληνίδα από τη Σμύρνη και γιο που έγραφε ελληνικά, τα οποία λίγοι από τους «ελληνοπαίδες» στην Αίγυπτο θα μπορούσαν να γράψουν. Η *Ομόνοια* θα έπρεπε, συμπλήρωνε ο ίδιος συντάκτης, να θεωρούσε «ομογενείς» τον εν λόγω κύριο Πλούσκα και τους άλλους Αλβανούς που ήταν μαζί του στο μελόδραμα, εφόσον μάλιστα εξακολουθούσε να δημοσιεύει τις μελέτες του Λουκά Μπέλλου για τους Αλβανούς (ως έχοντες κοινή καταγωγή με τους Έλληνες).⁸⁴

81. *Ομόνοια*, 6/19 Μαρτίου 1908.

82. Η παράσταση όπου έλαβε χώρα το εν λόγω συμβάν είχε ως θέμα το Μάρκο Μπότσαρη.

83. *Τηλέγραφος*, 8/21 Μαρτίου 1908.

84. Στο ίδιο.

Να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η εκδοχή της *Ομόνοιας*, περιγράφοντας μάλιστα τους Αλβανούς ως «φύσει» Έλληνες, δεν αντέφασκε με τις απόψεις του Μπέλλου για τους Αλβανούς ως «ομογενείς»: το πρόβλημα για την *Ομόνοια* δεν αφορούσε την καταγωγή, αλλά τη μη αντίδραση των Αλβανών εκείνων, οι οποίοι αποδέχονταν την ελληνικότητά τους και συμμετείχαν σε ελληνικούς θεσμούς, στα πειρακτικά σχόλια του συμπατριώτη τους, ή ακόμα και τη συναναστροφή και μόνο με ένα δραστήριο αλβανίζοντα. Όσο για τον Πλούσκα, μέλος της *Αλβανικής Αδελφότητας* που προέκυψε από τη διάσπαση του 1894 στο Βένι-Σουέφ,⁸⁵ αν και αποδεχόταν την πολιτική σημασία του ελληνικού θεάτρου και παρά τους στενούς του δεσμούς με Έλληνες, προσδιόριζε τον εαυτό του όχι ως «ομογενή», αλλά ως «ξένο», ως μέλος ενός από τα «λοιπά ανατολικά γένη».

Το τοπίο ήταν ρευστό ακόμα και κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, ωστόσο ήδη διαφαινόταν η τάση προς έναν ξεκάθαρο διαχωρισμό Ελλήνων και Αλβανών, με τους προσδιορισμούς αυτούς να γίνονται αποκλειστικοί και όχι εναλλάξιμοι. Το ζήτημα για τους κινητοποιημένους Έλληνες της Αιγύπτου δεν ήταν πια τόσο η αντιμετώπιση της δράσης λίγων δραστήριων αλβανιστών, αλλά η απαίτηση από τους εναπομείναντες ελληνίζοντες Αλβανούς να ξεκαθαρίσουν την πολιτική τους θέση. Όπως σημείωνε ο Έλληνας πρόξενος στην Αλεξάνδρεια σε αναφορά του προς τους προϊστάμενούς του στην Αθήνα, οι Κορυτσαίοι, τους οποίους ο πρόξενος είχε γνωρίσει προ δεκαετίας «ως ακραιφνεστάτους Έλληνας», έμοιαζαν το 1912 με «εξάλλους μισέλληνας», βλέποντας κάθε απόπειρα προσέγγισης από πλευράς της ελληνικής κυβέρνησης ως προσπάθεια παγίδευσής τους. Σύμφωνα με την ίδια προξενική αναφορά, οι πλείστοι Κορυτσαίοι της Αιγύπτου πλέον απέφευγαν ακόμα και να συναλλάσσονται ή να συναναστρέφονται με Έλληνες ή να εκκλησιάζονται στις ελληνικές εκκλησίες, ενώ λίγοι μόνο «ορθοφρονούντες» παρέμεναν πιστοί στην Ελλάδα, αφού οι περισσότεροι φοβούνταν ότι αυτή θα μπορούσε να τους απορροφήσει.⁸⁶

Το 1913, με ένα αλβανικό κράτος να συνιστά πραγματικότητα, κάποιοι προσδιοριζόμενοι ως «Ηπειρώτες Αιγύπτου-Σουδάν» τηλεγραφούσαν στην πρεσβευτική συνδιάσκεψη ένα υπόμνημα με παράπονα για τους Αλβανούς («γείτονές») τους. Οι τελευταίοι, σύμφωνα με το υπόμνημα, προσπαθούσαν να παρουσιάσουν ηπειρωτικούς πληθυσμούς ως αλβανικούς ή αλβανίζοντες, αποσκοπώντας στην προσθήκη εδαφών που κατέχονταν από άλλες («εθνότητες»). Οι «Ηπειρώτες Αιγύπτου-Σουδάν» διευκρίνιζαν ότι έβλεπαν με ευχαρίστηση την αλβανική αυτονομία, αλλά δε θα ήθελαν να υπαχθούν στη διοίκηση ενός λαού «ασυγκρίτως ημών κατωτέρου, ως προς τον πληθυσμόν και την πρόοδον», με τους οποίους δεν υπήρχε κανένα κοινό «ως προς την θρησκείαν, τας εθνικάς ιδέας και τον

85. *Κανονισμός της εν Αιγύπτω Αλβανικής ...*, ό.π., σ. 12.

86. ΙΑΥΕ, 115:8, 1912: «Μετανάστευση. Αλβανοί».

τρόπον του ζην».⁸⁷ Στις αρχές του 1914 ο μητροπολίτης Κορυτσάς Γερμανός ζητούσε από τον Εμμανουήλ Μπενάκη, που είχε ήδη αρχίσει την πολιτική του καριέρα στην Αθήνα, αλλά ήταν μέχρι το 1911 πρόεδρος της *Ελληνικής Κοινοότητας Αλεξανδρείας*, να προνοήσει ώστε σε πιθανή συμπερίληψη της Κορυτσάς εντός των αλβανικών ορίων να εξασφαλιζόταν η παρουσία των κοινοτικών ιδρυμάτων της πόλης από ενδεχόμενες αρπακτικές διαθέσεις των Αλβανών. Για να επιτευχθεί αυτό, ο Γερμανός ζητούσε την άμεση παύση δύο κοινοτικών επιτρόπων της *Ελληνικής Κοινοότητας Αλεξανδρείας*, τους οποίους θεωρούσε αλβανίζοντες, όπως και την προεξόφληση της –αποτελούμενης από γαίες στην Αίγυπτο– κοινοτικής περιουσίας: τα χρήματα που θα συλλέγονταν θα έπρεπε να κατατεθούν στην Εθνική Τράπεζα με όρους που θα εξασφάλιζαν τη διάθεση των εισοδημάτων απρόσκοπτα υπέρ της Κοινοότητας, χωρίς να μπορούν αυτά να θιγούν από την αλβανική κυβέρνηση.⁸⁸

Η σημασία της παρέμβασης τρίτων, που συνέβαλε στην αποτυχία διαφόρων σχεδίων ελληνο-αλβανικής συνεργασίας πριν από την ίδρυση ενός αλβανικού κράτους, δεν πρέπει να υποτιμηθεί. Ωστόσο, ακόμα και όσοι Αλβανοί επιζητούσαν κάποια ελληνική βοήθεια έναντι κάποιου τρίτου επιθυμούσαν να διαφυλάξουν ταυτόχρονα μια αυτονομία, την οποία ολοένα και περισσότερο αμφέβαλλαν ότι θα διασφάλιζε η συμπερίληψή τους σε ένα ελληνικό κράτος. Παρά τις προσπάθειες Ελλήνων διπλωματών να χαράξουν μια πολιτική που θα προσέλκυε τους Αλβανούς, η ασάφεια όρων που χρησιμοποιούνταν ως κριτήρια προσδιορισμού των μελών των ελληνικών θεσμών, διαδεδομένες προκαταλήψεις και η αμοιβαία δυσπιστία, η οποία αυξήθηκε με την εμφάνιση σχεδίων για ένα αλβανικό κράτος, δυσχέραιναν τη δυνατότητα παρουσίας Αλβανών σε ελληνικά δίκτυα και θεσμούς, παρά τα πλεονεκτήματα που αυτή εξακολουθούσε να παρουσιάζει. Στη στροφή του αιώνα είχαν διαμορφωθεί, με διαφοροποιήσεις έστω στο εσωτερικό τους, δύο διακριτά και ανταγωνιστικά πολιτικά σχέδια στη βάση του έθνους, ως αρχής που διεκδικούσε την αποκλειστικότητα των μελών του και την προτεραιότητα όσον αφορά την πολιτική νομιμοφοροσύνη τους. Η επιδίωξη της πραγμάτωσής τους μέσα από τη διεύρυνση των ορίων ενός υπάρχοντος, ελληνικού ή τη δημιουργία ενός νέου, αλβανικού κράτους περιόριζε τις πιθανότητες επιτυχίας των διαφόρων μορφών ελληνο-αλβανικής συνεργασίας.

87. *Εμπρός* (Αθηνών), 7 Ιανουαρίου 1913.

88. Μουσείο Μπενάκη, Ιστορικά Αρχεία, Αρχείο Εμμανουήλ Μπενάκη 1914.

SUMMARY

Marios Papakyriakou, *Setting the limits of the Greek nation: preconditions and possibilities of Albanian participation in Greek networks and institutions in Egypt (late 19th - early 20th centuries)*

The present essay deals with the setting of the limits of the Greek nation at the turn of the 20th century by contrasting the preconditions under which Albanians could form a part of the Greek perceptions of nation and the ways Albanians were actually excluded from various Greek networks and institutions. Although the limits of the national community were set in order to specify the future state boundaries of the Balkans, people living or acting in different places but maintaining a dense network of communication were engaged in the process of setting the limits. The emphasis of this paper is on Egypt, an important destination for migrants from the Balkans during the late 19th and early 20th centuries. Through the examination of the participation in networks and institutions there, it is examined whether it might have been easy to form a relatively homogeneous part of the Greek nation in Egypt, consisting of migrants of different origins. The role of the Greek state was important in the process, but migrants had their own ideas and proposals which did not always coincide with the strategies and priorities of Greek diplomats. A community of blood as well as one of interests, interpretations allowing the bypassing of the «problem» of different religions, the downgrading of the Albanian language to a mere dialect and the understanding of the practical use of the Greek language among many Albanians as a political choice were all arguments trying to make the cooperation with, if not absorption of, Albanians possible for the Greeks. On the other hand, although the involvement of third parties was certainly not of minor importance, it is argued that the failure of various plans of Greek-Albanian unity at the beginning of the 20th century should be primarily ascribed to other factors, such as a different understanding of the relationship of Albanians to Greeks, mutual prejudices and fears, as well as the growing priority of a specific approach to the nation by both Greeks and Albanians. All these factors enforced the process of understanding Greeks and Albanians as two separate and exclusive notions of a community, a process taking place in the large migrant communities and their institutions in Egypt parallel to the accelerating evolutions in the early 20th century Balkans.